

Jaz pa pojdem

Mesto, ki ni mesto

Potopisna reportaža o Vipavskem Križu

AVTORICA: Ana Škerlj, 3. AG

Slika 1 Pogled na cerkev v Vipavskem Križu

Če ne prebereš, ne veš

Za svojo reportažo sem si izbrala Vipavski Križ. To vas smo si z družino želeli ogledati že nekaj časa, letos pa nam jo je končno uspelo obiskati. Zdela se mi je zanimiva in vredna ogleda, saj je ena od najbolj zgodovinsko bogatih vasi v Sloveniji. Vipavski Križ se je zapisal v zgodovino že v obdobju goriških grofov, v času turških vpadov in tudi v Napoleonovi dobi. Sprehodili smo se skozi različne dele vasi in si ogledali marsikatero znamenitost. Obiskali smo jo 26. avgusta 2022, na vroč poletni dan.

Slika 2 Pot do vasi Vipavski Križ

Ana, boš kar ti naša vodička

Slika 3 Ana kot vodička

Po maminem navodilu sem pred odhodom v Vipavski Križ morala zbrati nekaj podatkov o tem kraju. Izbrala pa sem tudi točke v vasi, ki smo si jih nameravali ogledati.

Vipavski Križ je nekdanje slovensko mesto, ki se nahaja na griču v osrednjem delu ajdovskega dela Vipavske doline. Leži na višini 177,7 metrov nadmorske višine in obsega okoli 0,49 km². Skupno ima 170 prebivalcev. Danes je Vipavski Križ napol zapuščena vas in je del občine Ajdovščina. Poleg imena Vipavski Križ je vas poznana pod mnogimi drugimi – na primer Sveti Križ, Heiligenkreutz, Santa Croce in Villa Crucius; domačini pa ga imenujejo kar Križ. V povojnem času je prišlo do spremembe imena Sveti Križ, in sicer zaradi obsežne kampanje tedanje oblasti, ki je odstranjevala vse religiozne elemente iz imen slovenskih krajev. Predsednik krajevne skupnosti Vipavski Križ je trenutno Harij Bat.

Od naselja do mesta

Slika 4 Gase v Vipavskem Križu

Vipavski Križ je naselje, ki se je v zgodovinskem razvoju razvilo v mesto. Prvič je bil Vipavski Križ omenjen v 13. stoletju, ko ga je vojvoda Bernard Koroški 29. 11. 1252 pod imenom Villa Crucis podaril opatiji v Rožacu blizu Čedadu. Na začetku je bil Vipavski Križ prva obrambna utrdba »goriških vrat«. V 15. stoletju je naselje dobilo tržne pravice (natančneje leta 1507) in tako postalo trg. Nato ga je v 16. stoletju, v času turških vpadov, leta 1532 cesar Ferdinand I. Habsburški povzdignil v mesto. Takrat je Vipavski Križ, kot tudi mnoga druga mesta v tem obdobju, dobil obzidje v sklopu protiturške obrambe. Leta 1605 ga je od grofa Henrika Matije Thurn-Valsassina kupil Herman Attems iz rodbine Attems, ki je bila ena najvplivnejših in najpomembnejših na Slovenskem. V 17. in 18. stoletju je življenje v Vipavskem Križu zelo zaživel, nato pa začelo propadati.

Način življenja v kraju je težko opisati, saj je o njem znanega zelo malo. Vipavski Križ je sicer pred stotimi leti opisal zgodovinar Simon Rutar. Danes še največ izvemo od živih virov, torej od vaščanov.

O prebivalcih Vipavskega Križa vemo, da so se delili na več skupin. Najprej so se delili na večvredne Placerje in manjvredne Gaserje, torej na prebivalce »placa« in »gas«. Beseda »gase« izvira iz nemškega jezika, in sicer iz besede »gasse«, kar v prevodu pomeni ulica. Gaserji so se še dodatno delili še na več skupin. Zaradi teh delitev se je skupnost prebivalcev še bolj »zaprla«.

Križ, ogled in premagovanje vročine

Naša odprava se je začela, ko smo mojega očeta končno »zvlekli« iz traktorja. Po dnevih prerekanja v slogu »saj je povsod lepo, ampak najlepše doma« nas je moja vztrajnost končno pripeljala do Vipavskega Križa. Avto smo parkirali pod vasjo, da si je moj oče lahko ogledal še okolico, preden smo vstopili v vas. Do vasi smo se povzpeli po cesti, ki do Vipavskega križa vodi že od nekdaj. V vas smo vstopili pod veličastnim obokom in se znašli na odprtem prostoru, kjer je bil včasih dvizni

most in hkrati zbirališče za ljudi. Imenovali so ga kar »most«.

Tja so se ob poletnih večerih meščani hodili »hladit«, kar pa je bil tudi družaben dogodek. Na tem mestu prijetno pihlja burja. Ohladili smo se tudi mi, saj je bilo zunaj peklenško vroče. Kasneje, ko so ta prostor obzidali, so si meščani izbrali drugega, ki se nahaja pred vhodom, in tudi tega imenovali »most«. Glede na položaj zbirališča, bi lahko rekli, da so bili meščani precej iznajdljivi.

Slika 5 Ana z očetom na »mostu«

Slika 6 Grad z delom obzidja

Nato smo zavili levo proti vzhodu in si najprej ogledali grad in obzidje. Ker je to drugi najstarejši del vasi, me obzidje, poraščeno z bršljanom, ni presenetilo. Grad je leta 1478 začel zidati grof Leonhard (zadnji goriški grof). Sprva je bil postavljen le obrambni stolp, kasneje pa ga je rodbina grofov Thurnov spremenila v grad. V njem so živeli do leta 1605. Grad je renesančna utrdba, zgrajena po italijanskih renesančnih vzorih, ki se naslanjajo na antiko. Oblikovan je kot nizek renesančni kastel. V času turških vpadov je bil precej poškodovan, zaradi česar so ga kasneje Benečani obnovili. Del gradu je bil domnevno prezidan, saj ima več baročnih značilnosti. Nad portalom je kvadratna vdolbina, kjer je bila včasih reliefna plošča z grbom kriških grofov.

Ob vhodu na grajsko dvorišče sem na vratih zagledala napis *Osnovna šola Vipavski Križ*, kar me je presenetilo, saj je vas precej majhna, a ima kljub temu svojo osnovno šolo, ki pa je sicer podružnična šola. Poleg tega ima tudi svoj vrtec. Kar pa seveda pomeni, da smo nehote vdrli v šolski okoliš.

Zadaj ima obzidje izhod, ki nas je popeljal do zunanje strani obzidja. Obzidje je na tem delu že delno porušeno in preraščeno z bršljanom, kar mu po mojem mnenju daje pravljичni pridih. Na grajskem dvorišču se nahaja tudi vodnjak. Ko sem ga поблиže opazovala, sem opazila na vsaki plošči drugačen napis. Doma sem se o njem pozanimala in ugotovila, da je ta vodnjak dala zgraditi grofica Eleonora Attems leta 1774. Na njem je napis *ELEONORA AB ATTEMS SITIENTI CASTRO DAT AQUAS*, kar pomeni »Eleonora Attems daje vodo žejnemu gradu«.

Zatem smo si ogledali kapucinski samostan, ki se nahaja pred gradom na tako imenovanem »placu«. To je najmlajši del vasi, ki je ravno tako na vzhodni strani. Prvotno je bilo to območje namenjeno vojski, ko pa se je ta umaknila, je to postal »plac«. Tu so zgradbe nekoliko drugačne in večje, kar je bilo zelo opazno. Na severni strani so bile zgrajene stanovanjske hiše, njim nasproti, na južni strani, pa gospodarska poslopja.

Na žalost v samostan nismo mogli vstopiti in smo se zato le sprehodili okoli njega. Okolica je bila zelo mirna in urejena. Razmišljala sem o vodenem ogledu po samostanu, a se mi je ta ideja zdela predraga za petčlansko družino, ki o veri in delu kapucinov ne ve veliko.

Samostan je dala zgraditi prej omenjena rodbina Attems, in sicer leta 1636. Na stenah samostana je pritrjena spominska plošča Janezu Svetokriškemu pa tudi lesena tabla bratov kapucinov

Slika 7 Kapucinski samostan

Slika 8 Tabla z napisom "Janez Svetokriški"

Janez Svetokriški je bil slovenski pridigar in književnik. Rodil se je v Vipavskem Križu leta 1647 in tu preživel svoje otroštvo. Že od malega je bil v stiku z očeti kapucini in je zato že zelo zgodaj postal eden izmed njih. V samostanu je živel in ustvarjal; na njegovo nekdanjo prisotnost v tem kraju opozarja njemu posvečen kip pred samostanom. Tu je napisal delo *Sacrum Promptuarium* oziroma *Sveti priročnik*, ki obsega kar pet debelih zvezkov.

Pot smo nadaljevali proti najstarejšemu delu vasi, imenovanemu »Gase«. Vaščani ga imenujejo tudi *Tabor*, kljub temu da to območje v času Turških vpadov nikoli ni bilo protiturški tabor. »Gase« so bile zgrajene pred obzidjem, ki je bilo kasneje postavljeno okoli njih. Naselje je sestavljeno iz eno- do dvonadstropnih hiš, tesno povezanih med sabo, saj imajo skupno bočno steno. Najverjetneje so bile zgrajene vse v istem času po enotnem načrtu. Po izgledu se nekoliko razlikujejo, saj so zaradi svoje starosti bile tudi prezidane in popravljene. Postavitvev

hiš bi lahko primerjali z ulicami v Piranu. Okna so postavljena le na sprednjo in zadnjo stran, saj ob straneh to ni možno. Razlikujejo se le v tem, da so v Vipavskem Križu nekoliko nižje od tistih v Piranu. Nekatere so bile obdane z zelenjem, kar mi je bilo zelo všeč, saj sem tudi sama ljubiteljica rastlin. Hiše se spuščajo od vzhoda proti zahodu. Kot že prej omenjeno, je naselje kasneje dobilo obzidje in utrdbo kot protiturško obrambo v 16. stoletju. Vipavski Križ je bil tudi kolonatsko naselje, saj so bili v sem v določenem obdobju naseljeni osebno nesvobodni koloni, ki so živeli v vnaprej zgrajenih, taborišču podobnih naseljih. Zanimivo se mi je zdelo, da so bile zato hiše v spodnji etaži med seboj povezane z vrati. Razloge za to pa nisem nikjer zasledila.

Pri svojem raziskovanju kraja nismo srečali skoraj nikogar, saj je vas napol zapuščena, poleg tega pa je bila večina ljudi zbranih na enem od dvorišč v vasi. Ravno na ta dan se je namreč zaključeval oratorij za osnovnošolske otroke, zato smo srečali

kup otrok, oblečenih v modre majice. Zbrani so plesali in peli v krogu. Dogodka si nismo pobližje ogledali, saj je ta potekal na zaprtem dvorišču, na katerega nam vstop ni bil dovoljen. Le nekaj metrov naprej od tega dogodka smo se znašli na poti, ki je vodila iz vasi, na steni pa je bil obešen znak »Križev pot«. V bližini je bila tudi tabla, na kateri je pisalo, da so to pot postavili »župljani svetokriške župnije«. Pot smo nadaljevali proti farni cerkvi. Prva pozidava te cerkve ni natančno znana, verjetno pa sega v čas prve omembe Križa, torej v 13. stoletje. V 17. stoletju je bila po zaslugi rodbine Attems temeljito predelana,

današnja podoba pa je dobila med letoma 1902 in 1904.

Okolica cerkve je urejena in prijetna, saj jo obdajajo drevesa in nizko pokošena trava. Ravno zato smo se tu ustavili in si nekoliko odpočili od hoje po vročem poletnem soncu. S te točke smo imeli lep pogled na okoliške vasi in Čaven.

Slika 9 Gase v Vipavskem Križu

Slika 10 Razgledna točka

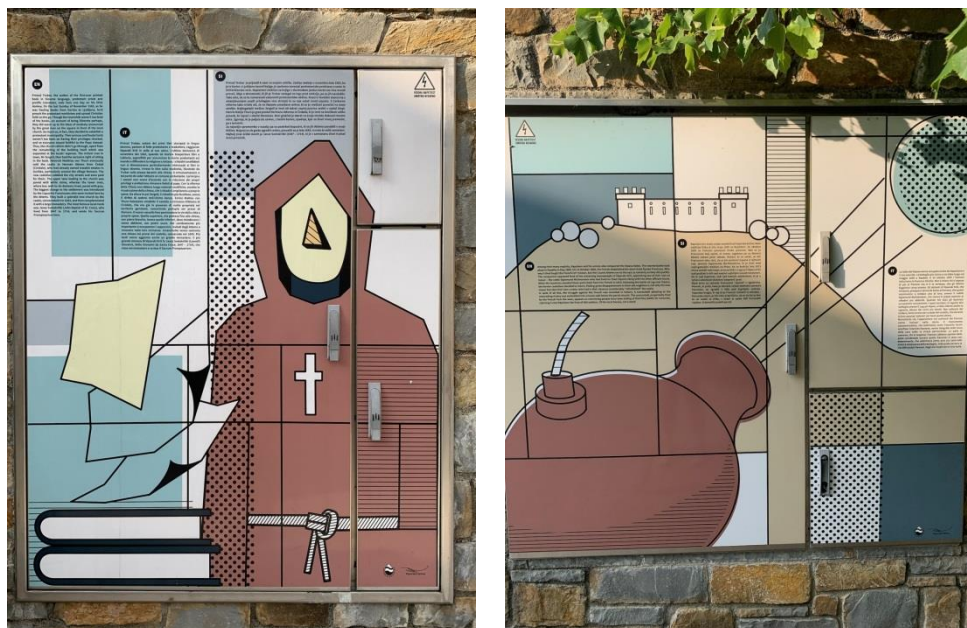
Ob vznožju stopnic, ki vodijo do cerkve, smo se opazili spominsko tablo, na kateri je bil zabeležen obisk Primoža Trubarja, slovenskega protestantskega pridigarja.

Enega njegovih del smo brali tudi v drugem letniku, in sicer pridigo z naslovom *Proti zidavi cerkva*. Leta 1563 je imel Trubar v Vipavskem Križu cerkveni govor. V Vipavski Križ naj bi prijezdil na svojem osličku zadnjo nedeljo v novembru. V tem času je iz Gorice v Ljubljano tovoril knjige, za katere se nepismeni meščani niso kaj prida zanimali. Predvsem jih je navdušil njegov govor o skromnosti cerkve. Navdušil jih je tako zelo, da so tu nameravali ustanoviti protestantsko občino. Iz te ideje na koncu ni bilo nič, saj so knezi in fevdalni stanovi raje ostali zvesti papežu. Glede na to, da je Vipavski Križ tako zgodovinsko pomembna vasica, se mi je zdelo nadvse čudno, da Trubarjevega obiska nikoli nismo omenjali. Prav tako se mi je zdela nenavadna želja meščanov po ustanovitvi protestantske občine. Glede na to, da takrat ljudje v glavnem niso znali niti brati, je moral biti Trubar v svojem govoru kar precej prepričljiv.

Slika 11 Spominska tabla P. Trubarju

Med raziskovanjem vasi smo opazili številne poslikane table, na katerih je opisana zgodovina tega kraja. Najbolj me je presenetil zapis o Napoleonu in njegovi vojski. Ta je namreč v svojem času zasedel tudi Vipavsko dolino. Križani, ki zaradi bitke v bližini niso zbežali, so bili Francozom tako všeč, da so jim postavili župana iz njihovih vrst. Tako je plemič Sigismund Wichtenstein postal župan, živel pa je med najbogatejšimi meščani na »Placu«.

Slika 12 Tabli z opisi po vasi

Graččaki so se v te kraje vrnili šele, ko so Avstrijci ponovno zasedli to območje. Bili so razočarani, saj je v času njihove odsotnosti oskrbnik grad »pospravil« oziroma je grad okradel. Ko sem najprej prebrala ta napis, nisem razumela, kaj naj bi pomenilo, da je oskrbnik grad »pospravil«. Kasneje sem mamo vprašala, ali ona razume, in ko mi je razložila, sem bila skoraj tako presenečena kot graščaki sami.

Idealen kraj zame

Z vaščani resda nismo imeli veliko stikov, vendar sem o njih kljub temu dobila prijeten vtis. Med ogledom so nas pozdravili s prijaznimi nasmeški, eden od njih nas je tudi prijazno napotil na pravo pot, da smo lahko prišli domov. Pot do in iz Vipavskega križa je bila zapletena in vijugasta, a kljub temu zanimiva. Ogled vasi bi priporočala vsakomur, ki ga zanima zgodovina, pa tudi tistim, ki uživajo v ogledu mirnejših in prijetnih krajev.

Zgodovina te prekrasne vasice me je med pripravo reportaže popolnoma prevzela. Zgodovina me že sama po sebi precej navdušuje. Ugotovila sem, da me samostojno raziskovanje zgodovine še toliko bolj zabava. Pri tem sem si pomagala s knjižico o zgodovini Vipavskega Križa, ki sem jo našla na eni od ulic te vasice. Med sprehodom smo namreč naleteli na košarico, v kateri je bila med drugim

tudi knjižica z naslovom *Križ je bu enkrat mejstu*. Plačala sem jo s prostovoljnim prispevkom.

Avtorju knjige sem hvaležna, saj sem Križ lahko spoznala veliko поблиže, kot če bi za podatki brskala le po spletu.

Slika 13 Avtorica z mamo in sestrico

Z družino bomo Vipavski križ zagotovo ponovno obiskali v decembru. Tako kot Štanjel ima tudi Vipavski Križ tradicijo postavljanja jaslic, le da tu tradicija sega še dlje. Poleg postavitve jaslic v vasi ponavadi poteka tudi božični sejem, ki privabi veliko število obiskovalcev. V tem času vaščani organizirajo tako imenovano »božično zgodbo«. Z njo predstavijo zgodbe iz *Svetega pisma* in predstavi vsako leto določijo novo ime. V organizaciji sodelujejo krajevna skupnost Vipavski Križ, Župnija Vipavski Križ ter več kot sto sodelujočih.

*Fotografije so last avtorice Ane Škerlj.